

บทที่ 2

ทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเพื่อหา “ขนาดเริ่มต้นของพื้นที่ส่วนต่างๆในที่อยู่อาศัย ตามความต้องการพื้นฐาน ภายใต้ข้อจำกัดทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของผู้อยู่อาศัยในชุมชน” ได้ทำการค้นคว้าหา แนวความคิด และทฤษฎี รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการประกอบเหตุผลในการทำงานวิจัย ชีวนี้ และเพื่อหาข้อมูลพื้นฐานทางด้านต่างๆ ที่มีผลต่อการกำหนดขนาดของที่อยู่อาศัยเพื่อใช้ในการ ประกอบการวิจัย โดยได้มีการแบ่งหัวข้อที่ได้ทำการค้นคว้าจากเอกสาร ออกเป็นดังนี้

- แนวความคิด และ ทฤษฎี เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อที่อยู่อาศัย
- แนวความคิด และ ทฤษฎี การมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัย
- แนวความคิดของ Sites and Services
- แนวความคิดของ Core House
- มาตรฐานขนาดขั้นต่ำของที่อยู่อาศัย ที่ได้มีการศึกษามาแล้ว
- งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาแนวคิดในเบื้องต้นพบว่า การออกแบบที่อยู่อาศัยนั้นสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ภายภาพความเป็นอยู่ และความพอใจของผู้อยู่อาศัย ที่อยู่อาศัยที่ดีจะ ต้องสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานทางด้านกายภาพ ด้านจิตใจ-จิตวิทยา และด้านสังคม ได้ หรือกล่าวได้ว่า สามารถตอบสนอง “ความพอใจ” ของผู้อยู่อาศัยได้นั่นเอง (ดูรายละเอียดใน 2.2.1)

หากความต้องการพื้นฐานเหล่านี้ได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดี หรือหากชุมชนรู้สึกถึง “ความมั่นคง” ในที่อยู่อาศัยเป็นอย่างดีนั้น ก็จะทำให้ผู้อยู่อาศัยสามารถยกระดับความต้องการ ไปยัง ขั้นที่สูงกว่า อันได้แก่ ความต้องการในเสรีภาพ และความสำเร็จในชีวิตต่อไป (ดูรายละเอียดใน 2.2.2)

แต่อย่างไรก็ดี สำหรับกลุ่มคนในชุมชนแออัดที่เป็นกรณีศึกษานี้ นับว่าเป็นกลุ่มคนที่มีข้อ จำกัดในด้านเงินทุน ดังนั้น การออกแบบบ้านให้ตอบสนองกับความพอใจพื้นฐานหรือทำให้เขารู้ สึกมั่นคงนั้น จึงต้องเป็นไปอย่างพอเหมาะพอควร และต้องคำนึงถึงข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ-สังคม โดยในขณะเดียวกัน สถาปนิกก็ต้องมีความเข้าใจในตัวชาวบ้านที่อาจจะมียกระดับความต้องการ หรือระดับความพอใจที่อาจต่ำกว่าคนระดับชั้นกลางทั่วไป

ในขณะเดียวกัน เราก็คงพบว่า “บ้าน” ไม่ได้เป็นปัจจัยเดียวที่ทำให้ชุมชนรู้สึกถึง “ความมั่นคงในที่อยู่อาศัย” ทั้งหมด นั่นเพราะความมั่นคงในที่อยู่อาศัยจะเกี่ยวข้องกับหลายสิ่งหลายอย่าง ทั้ง

สภาพแวดล้อม กรรมสิทธิ์ที่ดิน สัญญาเช่าที่แน่นอน การได้รับการรับรองจากรัฐ หรือแม้แต่ความเป็นปีกแผ่นของชุมชนเอง (ดูรายละเอียดใน 2.2.3)

การแก้ไขปัญหาสร้างบ้านให้ชุมชน โดยไม่มีความมั่นคงด้านต่างๆ เหล่านี้มารวบรวม จึงไม่อาจก่อผลให้ชาวชุมชนเกิดกำลังใจ มีความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาที่อยู่อาศัยของเขาต่อ เหตุุดังนี้ สถาปนิกจึงจะต้องตระหนักในการสร้างความมั่นคงอย่างรอบด้านไปพร้อมๆ กัน มีสภาพแวดล้อม พื้นฐานครบถ้วน มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน มีการรับรองจากรัฐ และมีความเป็นปีกแผ่นในชุมชน ซึ่งปัจจัยเหล่านี้เอง ที่ทำให้บ้านที่ออกแบบกลายเป็นที่อยู่อาศัยที่มีความสมบูรณ์อย่างแท้จริง

การมีส่วนร่วมทำงานปรับปรุงที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม จึงนับเป็นปัจจัยสำคัญในการที่จะช่วยสร้างความรู้สึกรับผิดชอบ โดยการมีส่วนร่วมนั้น เราสามารถกระตุ้นให้เกิดได้ในหลายๆ ระดับ ทั้งระดับที่ช่วยเหลือตนเอง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ร่วมแรงร่วมใจกันเป็นครั้งคราว ตลอดจนถึงระดับที่จัดตั้งเป็นสหกรณ์ที่อยู่อาศัย (ดูรายละเอียดใน 2.2.1)

การมีส่วนร่วม จะทำให้ชาวชุมชนได้พัฒนาความรับผิดชอบที่มีต่อส่วนรวม ภาครัฐที่พึ่งพิงหน่วยงานรัฐ ตลอดจนสามารถแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยได้ตรงกับความต้องการของตนเอง กองทุนพัฒนาที่อยู่อาศัย ได้ชี้ถึงความสำคัญของหลักการมีส่วนร่วมว่า “จากประสบการณ์การแก้ปัญหาชุมชนแออัดที่ผ่านมาพบว่า การแยกส่วนกันทำงานไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ฉะนั้น การมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จึงถือเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาที่อยู่อาศัย การเน้นประสานร่วมมือจากฝ่ายองค์กรต่างๆ ทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าของที่ดิน หน่วยงาน กทม. การเคหะแห่งชาติ ตลอดจนชุมชนที่ถูกรื้อย้าย ให้ได้มีโอกาสมาพบปะพูดคุยร่วมกัน จะทำให้เราสามารถแก้ปัญหาไปได้ในที่สุด” (นโยบายการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของกรุงเทพมหานคร, กองทุนพัฒนาที่อยู่อาศัย; 2541)

ในบทนี้ งานวิจัยจึงได้ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นอื่นเพิ่มเติม แบ่งออกเป็น 3 เรื่องคือ (1) โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบ Site and Service (2) หลักการพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบ Core House (3) ข้อมูลมาตรฐานที่อยู่อาศัยของ การเคหะแห่งชาติ

(1) โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบ Site and Services ซึ่งเป็นแนวทางที่หน่วยงานรัฐจะจัดหาที่ดิน และสาธารณูปโภค/การพื้นฐาน และเปิดให้ชุมชนจะเป็นผู้สร้างบ้านด้วยตนเอง โครงการดังกล่าวจะมีการตระหนักถึงแนวทางในการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม สภาพความเป็นอยู่ ตลอดจนควบคุมผังของชุมชนไปพร้อมๆ กัน

(2) หลักการพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบ Core House ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ในโครงการ Site and Service ด้วย ---หลักคิด Core House เป็นหลักคิดที่สร้างหน่วยที่อยู่อาศัยพื้นฐาน ซึ่งจะสามารถพัฒนาขยายต่อไปได้ในอนาคต วิธีการนี้จะทำให้ผู้มีรายได้น้อยสามารถสร้างบ้านของตนเอง โดยพึ่งพารัฐแต่ส่วนน้อยเฉพาะเท่าที่จำเป็น

ในการสร้าง Core House สถาปนิกจะต้องเข้าใจในลักษณะความเป็นอยู่ของชุมชนมีข้อมูลระดับรายได้ของแต่ละครัวเรือน แนวทางการประกอบกิจกรรมต่างๆ ประจำวัน เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการออกแบบร่วมกันกับเจ้าของบ้านให้ออกมาดีและเหมาะสม โดยไม่ใช่มาตรฐานและรสนิยมของตัวสถาปนิกเองเข้าไปกำหนดให้ชุมชน (ดูรายละเอียดใน 2.4.1)

(3) มาตรฐานที่อยู่อาศัยของ การเคหะแห่งชาติ ข้อมูลมาตรฐานจะใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้น หรือคือข้อมูลสมมุติฐานเริ่มต้น ก่อนเข้าไปสำรวจสภาพที่อยู่อาศัยในชุมชนจริงๆ แล้วจึงปรับรายละเอียดข้อมูล รูปแบบพื้นที่ ขนาดพื้นที่ ฯลฯ ให้สอดคล้องกับความต้องการและข้อจำกัด โดยพิจารณาถึงความต้องการทางกายภาพ ทางจิตวิทยา และทางด้านสังคม ที่มีต่อการใช้สอยอาคารในส่วนต่างๆ อาทิ ส่วนนอน ส่วนเอนกประสงค์ ส่วนรับแขก-พักผ่อน-ทานอาหาร ส่วนห้องน้ำ ฯลฯ (ดูรายละเอียดใน 2.5.1)

จากการศึกษาหลักคิดที่เกี่ยวข้องโดยรวม สรุปได้ว่า การออกแบบที่อยู่อาศัยที่ดี จะต้องศึกษาให้สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม กายภาพความเป็นอยู่ และความพอใจของผู้อยู่อาศัย ที่อยู่อาศัยที่ดีต้องสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐาน หรือสามารถตอบสนองความพอใจของผู้อยู่อาศัยได้

แต่ในขณะเดียวกัน ตัวที่อยู่อาศัยก็จะต้องมีความสอดคล้องกับฐานะทางเศรษฐกิจ และข้อจำกัดพื้นฐานอื่นๆ ไม่เป็นภาระหนี้สินมากเกินไป ทั้งนี้ สถาปนิกสามารถประยุกต์แนวคิดการออกแบบจาก Core House ที่เป็นมูลฐานเล็กที่สุดไปก่อนในเบื้องต้น ก่อนให้ชาวชุมชนได้พัฒนาขยายต่อไปเองได้ในอนาคต ซึ่งก็จะทำให้ชาวชุมชนได้มีโอกาสสร้างบ้านด้วยตัวเอง ในขณะที่พึงพารัฐเฉพาะส่วนน้อยเท่าที่จำเป็น ดังนั้นการสร้างความเข้าใจใน “ขนาดเริ่มต้นที่เล็กที่สุดของพื้นที่อยู่อาศัยส่วนต่างๆ ที่สอดคล้องกับความต้องการของชาวชุมชน” จึงเป็นเรื่องที่สถาปนิกจะต้องให้ความสำคัญ

2.1. แนวความคิด และทฤษฎี เกี่ยวกับปัจจัยและความต้องการที่มีผลต่อ การใช้พื้นที่ และขนาดในที่อยู่อาศัย

2.1.1. ทฤษฎีความต้องการพื้นฐานในการใช้พื้นที่

2.1.1.1. ความต้องการทางด้านกายภาพ (Physiological needs)

ด้านตัวมนุษย์ คือ หน่วยพักอาศัยต้องเหมาะสมต่อองค์ประกอบของตัวมนุษย์ คือ ไม่ร้อนเกินไป ไม่หนาวเกินไป ไม่ดังหรืออึดอัดเกินไป เป็นต้น

กายภาพมนุษย์ คือ หน่วยพักอาศัยต้องเหมาะสมกับขนาดของมนุษย์ เช่น ความสูง ความเตี้ย อ้วนหรือผอม ขนาดในอริยาบถต่าง ๆ และต้องการ Space แบบใด เป็นต้น

กิจกรรมประจำวันในหน่วยที่พักอาศัย คือ หน่วยที่พักอาศัยต้องสอดคล้องกับกิจกรรมเหล่านั้น และกิจกรรมนั้น ๆ ต้องการองค์ประกอบ หรืออุปกรณ์ต่าง ๆ อย่างไรก็ดี กิจกรรมเหล่านี้ต้องการ Space แบบใด เป็นต้น

จำนวนสมาชิกที่ประกอบกิจกรรม คือ กิจกรรมต่าง ๆ นั้นมีสมาชิก หรือผู้ใช้มากน้อยกี่คน เป็นต้น

ความต้องการเหล่านี้ จะเป็นตัวกำหนดขนาดพื้นที่ใช้สอยของอาคาร (ความกว้าง ยาว สูง) ลักษณะอาคาร (โปร่ง โถง หรือทึบตัน) และอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับอาคาร (เฟอร์นิเจอร์ ไฟฟ้า ประปา) เป็นต้น

2.1.1.2. ความต้องการทางด้านจิตวิทยา (Psychological needs)

เมื่อพิจารณามนุษย์ให้เป็นระบบ จะพบว่านอกเหนือจากระบบกายภาพมนุษย์แล้ว ระบบจิตใจเป็นส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งที่กำหนดความต้องการที่จับต้องได้ยาก แต่เป็นความต้องการที่ใช้วัดผลสภาพแวดล้อมกายภาพว่าเหมาะสมต่อเขาอย่างไร (Wolfgang F.E. Preiser, 1978)

หน่วยที่พักอาศัยต้องตอบสนองความต้องการด้านความปลอดภัย (Safety needs) ทั้งทางกายและจิตใจ ความต้องการความมิดชิดเป็นส่วนตัวหรือส่วนตัว (Privacy needs) ตลอดจนความต้องการมีระเบียบ งดงาม (Aesthetic needs) เป็นต้น

หน่วยที่พักอาศัยต้องตอบสนองความต้องการด้านความปลอดภัยทางกายภาพ ความโอ้โถง ความงดงาม สามารถแสดงออกได้ เป็นที่จดจำและประทับใจ เป็นต้น

ถ้าหน่วยที่พักอาศัยไม่สามารถตอบสนองความต้องการเหล่านี้ได้อย่างเพียงพอ ก็จะทำให้เกิดความไม่สอดคล้องกับการใช้สอยและพฤติกรรม ฉะนั้น ความต้องการเหล่านี้ จึงสามารถนำไปใช้ในการกำหนดคุณสมบัติของหน่วยพักอาศัยได้

2.1.1.3. ความต้องการด้านสังคม (Social Needs)

อาคารที่รวมหน่วยที่พักอาศัยหลายหน่วยเข้าด้วยกัน มีความจำเป็นที่จะต้องเสริมสร้าง และตอบสนองความต้องการทางด้านสังคม ในระดับการติดต่อพื้นฐาน (Leonard Broom และ Philip Selznick. ,1977 :128-132)

หน่วยที่พักอาศัยทั้งภายในและภายนอก ควรเอื้ออำนวยให้มีพื้นที่ที่พอเหมาะที่จะก่อให้เกิดการติดต่อกันได้ ทั้งในระดับบุคคลต่อบุคคล และในระดับ

กลุ่ม ---ในขณะที่ หน่วยพักอาศัยภายนอก ควรเอื้ออำนวยให้มีพื้นที่พอเหมาะต่อ กิจกรรมในระดับกลุ่มต่อกลุ่มเป็นอย่างน้อย

2.1.2. แนวคิดความพึงพอใจในชีวิตของมนุษย์

Shelley (1975) ได้กล่าวว่า มนุษย์จะเกิดความรู้สึกขึ้นภายในตัว เนื่องจากผลกระทบของ สภาพแวดล้อมกายภาพสองประการ คือ ความรู้สึกในทางบวกและความรู้สึกในทางลบ เมื่อใด มนุษย์มีความรู้สึกทางบวกความสุขก็จะเกิดขึ้น ซึ่งความรู้สึกในทางบวกและความรู้สึกในทางลบ และความสุชนั้น มีความสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนและถูกรวมเรียกว่า “ระบบความพอใจ” โดยความ พพอใจในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ จะเกิดขึ้น ในระบบความพอใจ เมื่อมนุษย์มีความรู้สึกทางบวกมากกว่าทางลบ มนุษย์ก็จะมีความสุข

ความรู้สึกของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกในทางบวกหรือทางลบ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมี สิ่งเร้าที่มากระทบ ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าสิ่งเร้าชนิดไหนที่มากระทบให้มนุษย์เกิดความพอใจมากที่สุด ดังนั้นผลที่ได้รับจากความเข้าใจในระบบความพอใจนี้ จะทำให้สามารถออกแบบที่จะนำไปสู่การใช้ ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

อย่างไรก็ดี เนื่องจากทรัพยากรมีอย่างจำกัด ความพอใจของมนุษย์จึงมิได้มีเพียงระดับหนึ่ง และจะมีมากที่สุดก็ต่อเมื่อการจัดทรัพยากรเป็นไปอย่างถูกต้องและเหมาะสม

ในเรื่องความต้องการของมนุษย์นั้น โดยธรรมชาติอยู่ในความแตกต่างกันออกไปมากมาย หลายประการ บางคนอาจทำงานเพราะต้องการความมั่นคงในอาชีพและเพื่อสังคมเพื่อนฝูง เพื่อน ร่วมงาน แต่บางคนกลับต้องทำงานที่มีคุณค่ากับความรูที่ได้ร่ำเรียนมามากกว่าเงินเดือน หรือค่าตอบแทนเพียงอย่างเดียวและตลอดเวลาที่ผ่านไป ความต้องการเหล่านี้จะมีการปรับเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ สุด แต่ปัจจัยต่าง ๆ ทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกที่จะพัฒนา และเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในลักษณะ เดียวกัน ความต้องการด้านที่อยู่อาศัยของมนุษย์ที่มีการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างและรูปแบบไปตาม สภาพแวดล้อมและระบบเศรษฐกิจ ตลอดจนความต้องการของผู้เป็นเจ้าของที่มีบทบาทและฐานะ ทางสังคมเปลี่ยนแปลงสูงขึ้น อาทิ ความต้องการระดับแรกของมนุษย์ที่ต้องการบ้านเป็นที่อยู่อาศัย เพื่อการอยู่รอดและการดำรงชีวิต ต่อมาเมื่อมนุษย์มีความสามารถ และมีเทคโนโลยีสูงขึ้น ความ ต้องการดังกล่าวได้เปลี่ยนเป็นความต้องการเพื่อแสดงออกถึงฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคมเพื่อ สนองความต้องการในเรื่องความสะดวกสบายของการอยู่อาศัย ในประเด็นลักษณะเช่นนี้ Abram Maslow ผู้ก่อตั้งทฤษฎีความต้องการเป็นคนแรกที่กล่าวถึง ความต้องการในลักษณะต่าง ๆ ของ มนุษย์ 6 ชนิด คือ

- A. ความต้องการด้านปัจจัยสี่ เพื่อการอยู่รอดและการดำรงชีวิตหรือความต้องการทางร่างกาย

- B. ความต้องการทางด้านความมั่นคง
- C. ความต้องการทางด้านสังคม
- D. ความต้องการทางด้านฐานะ หรือความเด่น
- E. ความต้องการเป็นอิสระควบคุม หรือรับผิดชอบตนเอง และมีความเป็นตัวของตัวเอง
- F. ความต้องการเกี่ยวกับความสามารถ ความสำเร็จ ความพึงพอใจ ตามความนึกคิดของตน

สาระสำคัญที่เป็นตัวแยกความต้องการ 6 ชนิดออกจากกัน โดยเฉพาะสิ่งที่แยกความต้องการ 4 ชนิดแรกออกจากความต้องการชนิดที่ 5 และ 6 ก็คือ ความต้องการ 4 ชนิดแรกนั้นเป็นความต้องการที่ตอบสนองได้จากปัจจัย หรือสิ่งต่าง ๆ ที่มาจากภายนอก (Extrinsic) หรือเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในกาย และสิ่งเหล่านี้มักเป็นปัจจัยที่มีให้เห็นปรากฏได้ (เช่น อาหาร เงิน ทอง คำสรรเสริญต่าง ๆ เป็นต้น) แต่ที่สำคัญความต้องการเกี่ยวกับความพึงพอใจตามความนึกคิดของตัว (Self-realization) ความสามารถและความไปถึงความสามารถมีอิสระและควบคุมของแต่ละบุคคลที่มีขึ้นภายในจิตใจของเขาเองเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ Maslow ได้อธิบายอีกว่า ความต้องการต่าง ๆ จะมีการจัดเรียงลำดับจากต่ำไปหาสูง (จากความต้องการทางร่างกายไปสู่ความต้องการทางด้านจิตใจ และเมื่อความต้องการในระดับที่อยู่ต่ำกว่าได้รับการตอบสนองแล้ว ความต้องการที่อยู่อาศัยสูงขึ้นจะมีอิทธิพลมากขึ้น) Maslow เชื่อว่าความต้องการต่าง ๆ จะมีการจัดระเบียบเป็นเสมือนขั้นบันไดที่มีการเรียงเป็นขั้น ๆ ดังนั้นความต้องการทางด้านความสำเร็จตามความนึกคิดนั้น จะมีขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อความต้องการด้านกายอยู่รอดทางด้านความมั่นคง รวมถึงด้านที่อยู่อาศัยทางกายภาพ ได้รับการตอบสนองแล้ว และเมื่อใจที่ความต้องการในระดับที่ต่ำกว่ายังไม่ได้รับการตอบสนอง ความต้องการลำดับต้น ๆ ก็จะมีผลสำคัญขึ้นมาและความต้องการอื่น ๆ ที่อยู่สูงขึ้นไปก็จะลดความสำคัญไปโดยปริยาย

นอกจากนี้ ความพอใจในปัจจุบันยังขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในอดีต และความคาดหวังในอนาคตอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตามความพอใจอาจจะมีขึ้นได้แม้ว่าสภาพแวดล้อมในปัจจุบันจะไม่ตรงกับความคาดหวังที่ตั้งไว้ เพราะมนุษย์สามารถใช้กลไกการแก้ไขปัญหาเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่ไม่น่าพอใจให้กับเป็นสภาพแวดล้อมที่น่าพอใจได้ (Becker, F.D. and Other, 1977)

ฉะนั้น ในขณะที่ผู้ออกแบบจะต้องสร้างความมั่นคงเพื่อยกระดับและพัฒนาความต้องการของผู้อยู่อาศัยให้สูงขึ้นไปนั้น แต่ทว่าในการออกแบบ ก็จำเป็นจะต้องคำนึงถึงข้อจำกัดด้านต่างๆ ของผู้อาศัยด้วย

2.2. แนวความคิด และทฤษฎี การมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัย

2.2.1. หลักการและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัย (ทศนีย์ รอดภัย .2526)

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นกระบวนการที่สมาชิกของหน่วยสังคมใดสังคมหนึ่ง มีการกระทำ (Action) ออกมาในลักษณะของการทำงานร่วมกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการมีความต้องการและความสนใจร่วมในอันที่จะบรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

การมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยในชุมชน (Residents Participation) ก็คือการดำเนินการโดยมีความสำนึกร่วม (Collective Consciousness) ของผู้อยู่อาศัยในเคหะชุมชน เพื่อปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมของชุมชนให้ดีขึ้น โดยถือหลักที่ว่า “ไม่มีใครจัดการดูแลที่อยู่อาศัยของตนเองได้ดี เท่ากับตัวผู้อยู่อาศัยหรือเจ้าของบ้านเอง”

2.2.1.1. รูปแบบการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยในชุมชน

- ก. การช่วยเหลือตนเอง (Self-Help) เป็นการพัฒนาที่อยู่อาศัยโดยครอบครัวของตน และสอดคล้องกับแนวทางพัฒนาชุมชน
- ข. การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Mutual Aid) เป็นการพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบช่วยเหลือร่วมมือกันในด้านแรงงาน และความสามารถโดยรวมกันพัฒนาทั้งที่อยู่อาศัยของตน และเพื่อนบ้านด้วย
- ค. การร่วมแรงร่วมใจกัน (Spontaneous Community Co-Operative) เป็นการร่วมมือกันพัฒนาเป็นครั้งคราว ตามกำลังศรัทธา
- ง. สหกรณ์ (Co-Operatives) เป็นการดำเนินงานเพื่อประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน โดยเน้นในด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ มีการรวมทุนกันจัดตั้งสหกรณ์เพื่อนำมาจัดประโยชน์ต่าง ๆ แก่ผู้อยู่อาศัยในชุมชน

2.2.1.2. หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยในชุมชน

- ก. การพัฒนาความรู้สึกในการมีความรับผิดชอบ (Developing Sense of Responsibility) ถ้าประชาชนตระหนักว่า โครงการที่เขาอยู่เป็นสิ่งที่เขามีส่วนร่วมกันสร้างขึ้นมา เขาก็จะคิดว่ามันเป็นความรับผิดชอบของการที่จะปรับปรุงตามที่ความจำเป็นเกิดขึ้น ในทางตรงกันข้าม ถ้าชุมชนที่เขาอยู่เป็นผลผลิตจากภายนอก (External Decisions and Plans) ดังเช่นที่เป็นมา ประชาชนก็จะถึงเลที่จะลงมือกระทำสิ่งใด ๆ โดยรู้สึกว่ามีใครก็ตามที่สร้างขึ้นมา ก็ควรจะต้องรับผิดชอบจัดการให้ลุล่วงตลอดไป
- ข. การปรับปรุงส่วนที่บกพร่อง (Correcting Planners Mistakes) ในหลายด้าน ๆ ผู้อยู่อาศัยรู้จักชุมชนดีกว่านักวางแผน สถาปนิกและผู้บริหารโครงการ ซึ่งการรับรู้ปัญหาของเขาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานทางหลักวิชาการ (Technical Grounds)

ซึ่งก็ได้พิสูจน์แล้วว่านักวิชาชีพเหล่านี้จะทำงานได้ดีกว่า ถ้าหากพิจารณาถึงความคิดเห็นของชุมชนประกอบด้วย

- ก. เพิ่มการพึ่งพาตนเองของชุมชน (Increase in Community Self – Reliance) โดยการมีส่วนร่วมในโครงการชุมชน เป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจในการพึ่งพาตนเอง และการแก้ปัญหาส่วนรวมร่วมกัน ทั้งนี้จะนำมาซึ่งความต้องการช่วยเหลือเพียงเล็กน้อยจากภายนอกชุมชนในที่สุด

2.2.1.3. ขั้นตอนและวิธีการดำเนินงาน

- ก. ขั้นตอนในการดำเนินงาน ตามทฤษฎีแล้วการที่จะให้ผู้อยู่อาศัยเข้ามามีส่วนร่วมนั้น จะต้องมีขั้นตอนดำเนินงานดังนี้
- สร้างศรัทธาหรือความเชื่อถือที่มีต่อผู้นำในการสร้างและร่วมมือร่วมใจในการทำงาน
 - ดำเนินการก่อสร้างตั้งกลุ่มในชุมชน
 - ให้กลุ่มดำเนินการอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ
 - การดำเนินการเสนอความคิดเห็นจากสมาชิกกลุ่ม
 - ให้การศึกษาแก่สมาชิกของกลุ่มเป็นระยะๆ รวมถึงการสร้างสิ่งจูงใจและความสัมพันธ์ทางสังคม
- ข. วิธีการดำเนินงาน วิธีการที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมกระทำโดยเน้นความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการในระดับครอบครัว (Family) สนับสนุนการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนในลักษณะกลุ่มปฐมภูมิ (Primary Group) เพื่อให้เกิดการรวมตัวจนกลายเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การรวมตัวอย่างเป็นทางการต่อไป

2.2.2. แนวความคิดการมีส่วนร่วมของกองทุนพัฒนาที่อยู่อาศัยกรุงเทพมหานคร

กองทุนพัฒนาที่อยู่อาศัย ได้นำเสนอหลักคิดในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนแออัดว่า ปัญหาของชุมชนฯ นั้นมีลักษณะแตกต่างหลากหลาย และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ดังนั้น แนวทางแก้ไขปัญหาก็ต้องมีความหลากหลาย และคล่องตัวด้วย

ปัญหาชุมชน ยังมีความเกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจำนวนมาก ในการสักใจจะต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน และที่สำคัญระหว่างชาวชุมชนด้วยกัน ทั้งจะต้องใช้ “ระยะเวลา” ไม่สามารถแก้ปัญหาได้แบบเบ็ดเสร็จ เป็นวิธีการแบบค่อยเป็นค่อยไป สามารถปรับกระบวนการทำงานได้ตลอดเวลา (Flexible)

ที่สำคัญ ปัญหาชุมชนฯ คือ การที่เขามีทรัพยากรและศักยภาพจำกัด การแก้ไขจึงต้องอาศัยหลักการพึ่งพาตนเอง มีหน่วยงานให้การสนับสนุนเฉพาะส่วนที่จำเป็น ไม่มากเกินไปจนทำลาย

ศักยภาพการพึ่งตนเอง (หน้า 43 บทที่ 3 รายงานสำรวจและศึกษา แนวทางการจัดการที่อยู่อาศัยแก่ผู้ประสบปัญหาที่อยู่อาศัย ตามโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย)

2.2.3. แนวความคิดเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย และความมั่นคงในที่อยู่อาศัย

ความไม่มั่นคงในการอยู่อาศัยของชุมชนแออัด มิได้หมายถึงบ้านที่ใกล้พัง ไม่ปลอดภัยต่อการอยู่อาศัยอย่างเฉียด แต่หมายถึงการรื้อถอน ไล่ที่ซึ่งเป็นความไม่มั่นคงในกรรมสิทธิ์ เนื่องจากที่ดินเป็น ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการสร้างหรือคงอยู่ของที่อยู่อาศัย ดังนั้น ความมั่นคงในที่ดินอันหมายถึงการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ มีสิทธิอยู่อาศัยหรือเช่าระยะยาว จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่ควรพิจารณาไปด้วยกันในการแก้ปัญหาความไม่มั่นคงดังกล่าว ความมั่นคงในที่ดินซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของความมั่นคงในที่อยู่อาศัย

ความมั่นคงในที่อยู่อาศัยนั้น หากวิเคราะห์ในทางกฎหมายแล้ว อาจจำแนกออกได้เป็น 2 ลักษณะ (เสาวคนธ์ สุดสวาท และคณะ, 2534:10-11)คือความมั่นคงในลักษณะชั่วคราว และความมั่นคงในลักษณะถาวร ซึ่งแยกอธิบายได้ดังนี้

ความมั่นคงในลักษณะชั่วคราว หมายถึง ผู้อยู่อาศัยยังมิได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนเอง แต่พอจะมีหลักประกันที่ตนสามารถจะอยู่อาศัยได้เป็นระยะเวลาอันพอสมควร เช่น ในรูปของสัญญาเช่าระยะยาว เป็นต้น

ความมั่นคงในลักษณะถาวร หมายถึง การที่ผู้อยู่อาศัยมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นของตนเอง อันถือเป็นความมั่นคงขั้นสูงสุด

การแก้ไขปัญหามุมชนแออัด โดยไม่ให้หลักประกันความมั่นคงในที่อยู่อาศัยนั้นจะไม่อาจก่อผลให้ชาวชุมชนเกิดกำลังใจหรือความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อมรวมทั้งอาชีพและการรวมกลุ่มอย่างมีประสิทธิภาพต่อไปได้ ดังนั้น การให้ความมั่นคงในที่อยู่อาศัยแก่ชุมชนแออัด ย่อมจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาตนเอง ชุมชนและสิ่งแวดล้อมอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการแก้ไขปัญหามุมชนแออัด ดังนี้คือ

2.2.3.1. ด้านกายภาพ เมื่อชาวชุมชนมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัยแล้วก็จะเกิดกำลังใจที่จะดูแลรักษา และปรับปรุงที่อยู่อาศัยของตนให้ดียิ่งขึ้น ทั้งด้านความสะอาด ความเป็นระเบียบ ความคงทนถาวร เป็นต้น เพราะชาวชุมชนจะรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ เพราะทำให้ดีแล้ว ผลก็จะตกกับตนและลูกหลาน

2.2.3.2. ด้านเศรษฐกิจ เมื่อที่อยู่อาศัยมั่นคงโดยไม่ต้องโยกย้าย ระหกระเหินหรือหวาดหวั่นในการอยู่อาศัยแล้ว ชาวชุมชนก็สามารถแสวงหาอาชีพให้มั่นคงต่อไปได้ การลงทุน ค่าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ อันเป็นอาชีพที่แพร่หลายของชาวชุมชนแออัดก็มีโอกาสที่จะกระทำได้มากขึ้น เป็นต้น

- 2.2.3.3. ด้านสังคม ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มที่เป็นปึกแผ่นในอันที่จะปกครองดูแลช่วยเหลือกันเองของคนในชุมชนได้ดียิ่งขึ้น เมื่อขีดความสามารถหรือศักยภาพของชาวชุมชนที่จะช่วยเหลือตัวเองมีสูงขึ้น ก็เท่ากับเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาลได้ในส่วนหนึ่งอีกด้วย

2.3. แนวความคิดของ บ้านสร้างบางส่วน (Sites and Services)

2.1.1. โครงการบ้านสร้างบางส่วน (Sites and Services)

โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบ Sites and Services เป็นแนวทางการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยรูปแบบหนึ่งที่มุ่งเน้นให้ผู้มีรายได้น้อยมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพื่อการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยของตนเอง โดยรัฐเป็นผู้รับภาระในการจัดหาบริการพื้นฐาน (Services) พร้อมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกเบื้องต้น (Facilities) ที่จำเป็นแก่การอยู่อาศัย รวมถึงการให้บริการด้านสินเชื่อเพื่อการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย และการให้บริการด้านเทคนิค นอกจากนี้ยังจัดให้มีผลงานทั้งหมดที่มีอยู่เดิมใกล้เคียงกับโครงการหรือจัดขึ้นใหม่ในโครงการ

2.3.2. วัตถุประสงค์ของโครงการ Sites and Services (พัลลภ กฤตยาน:4-5)

โครงการที่อยู่อาศัยแบบ Sites and Services มีวัตถุประสงค์หลักในการดำเนินโครงการพอสรุปได้ดังนี้ คือ

ก. เป็นโครงการที่ลดการอุดหนุนของรัฐ

โครงการ Sites and Services เป็นโครงการที่สามารถลดการอุดหนุน (Subsidy) ด้านต่าง ๆ ได้เมื่อเทียบกับโครงการที่อยู่อาศัยแบบ Sites and Services ธรรมดา ซึ่งสามารถทำได้โดย

- จัดสร้างเฉพาะสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ สำหรับที่อยู่อาศัยเป็นภาระของผู้อยู่อาศัยในโครงการ
- ใช้มาตรฐานการออกแบบที่เหมาะสมกับรายได้ของประชากรเป้าหมาย
- ให้มีการอุดหนุนกันเองในโครงการ (Cross Subsidy) คือใช้รายได้จากย่านอยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้สูง หรือจากย่านพาณิชยกรรม หรือจากย่านอุตสาหกรรมในโครงการมาอุดหนุนผู้มีรายได้น้อยในโครงการ

ข. ส่งเสริมให้ผู้อยู่ในโครงการลงทุนการก่อสร้างและปรับปรุงที่อยู่อาศัย

เนื่องจากการก่อสร้างและปรับปรุงที่อยู่อาศัย เป็นภาระของผู้อยู่อาศัยเองมูลเหตุที่สามารถจูงใจให้ผู้อยู่อาศัยในโครงการเกิดการออมรายได้เพื่อการลงทุนก่อสร้างนั้น

- การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและที่อยู่อาศัย
- โครงการประกอบด้วยสาธารณูปโภค สาธารณูปการและสิ่งแวดล้อมที่ดี

- โครงการจัดให้มีแหล่งสินเชื่อเพื่อการปลูกสร้างและปรับปรุงที่อยู่อาศัยพร้อมการช่วยเหลือด้านเทคนิค
- ก. ส่งเสริมฐานะทางเศรษฐกิจของผู้อยู่ในโครงการ โดยอาศัยหลักการ
 - ให้โครงการอยู่ในตำแหน่งที่ไม่ไกลจากศูนย์กลางเมือง หรือแหล่งงานหรือจัดแหล่งงานไว้ภายในโครงการ เป็นการช่วยลดค่าใช้จ่ายและระยะเวลาในการเดินทาง
 - จัดให้มีสินเชื่อเพื่อการประกอบการภายในโครงการ
 - จัดให้มีการฝึกอาชีพในโครงการ
 - ส่งเสริม การค้า การผลิต และบริการภายในโครงการ
- ง. ปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของประชากรผู้มีรายได้น้อย

ประชากรส่วนใหญ่ในโครงการควรเป็นผู้มีรายได้น้อยตามเป้าหมาย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการโอนสิทธิ์หรือขายต่อให้กับผู้มีรายได้สูงกว่า โดยใช้วิธีการ

 - กำหนดมาตรฐานการออกแบบให้เหมาะสมกับผู้มีรายได้น้อยและเพียงพอที่จะสามารถจ่ายได้
 - ตำแหน่งที่ตั้งโครงการไม่ไกลจากแหล่งงาน
 - จัดให้มีการบริหารโครงการอย่างมีประสิทธิภาพ
- จ. เป็นการควบคุมการเติบโตของเมือง
 - ช่วยลดการขยายตัวของแหล่งเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรผู้มีรายได้น้อย
 - กำหนดความหนาแน่นและควบคุมการใช้ที่ดินของโครงการ
 - กำหนดมาตรฐานในการปลูกสร้างและต่อเติม
 - ควบคุมการเก็งกำไรในที่ดิน

2.4. แนวความคิดของ Core House (รองศาสตราจารย์ ดร.ชวลิต นิตยะ, 2522)

Core House นั้นอาจมีความหมายกำกวมอยู่ที่ดินสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ (Sites & Services) ขึ้นอยู่กับความมากน้อยของส่วนก่อสร้างที่ให้ไว้ในขั้นต้น Sites & Services ถ้าจะกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปคือการจัดที่ดิน ตั้งแต่ที่ดินว่างเปล่า แต่มีถนน น้ำประปาและไฟฟ้ามาจ่อตรงที่ดินและผู้ที่ย้ายมาอยู่อาศัยต้องเริ่มสร้างบ้านกันเองตั้งแต่ตอนต้น หรือจะจัดให้มีตัวส้วม ห้องน้ำ เสา กำแพง หรือหลังคา เป็นแกนจนกระทั่งถึงตัวบ้านที่อยู่อาศัยเป็นบางส่วนกลายเป็น Core House เต็มที่ และผู้ที่อยู่อาศัยจะต้องสร้างเพิ่มเติมขึ้นอีกในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปตามกำลังความสามารถถึงยากที่จะตั้งคำถามจำกัดความเด็ดขาดว่าตรงไหนควรจะเริ่มเรียกว่า Core House

การจัดให้มีสิ่งก่อสร้างขั้นต้นแต่น้อยนั้น ก็เพราะว่าผู้มีรายได้น้อย มีความสามารถในการจ่ายต่ำอยู่แล้ว ถ้าจัดให้เป็นบ้านสมบูรณ์แบบ ราคาจะสูง ก็ไม่สามารถจะเข้ามาอยู่ได้ รัฐควรจัด Core

House ให้มีมากแบบพอ หรือดีพอที่ประชาชนผู้มีรายได้น้อยหลายระดับ จะเลือกได้เองว่าอยากอยู่ Core House แบบใด ขนาดเท่าใดในเนื้อที่ดินเท่าไร สามารถจะต่อเติมออกไปได้ใหญ่แค่ไหน แต่ถ้ามีความจำเป็นด้านอื่นในการใช้จ่ายเงิน เช่น ค่าเล่าเรียนลูกหรือลงทุนค้าขายก่อน ทำให้มีโอกาสเลือกกว่าควรจะทำอะไรได้แค่ไหน

วิธีการอันนี้เป็นการรับรู้ความสามารถของผู้มีรายได้น้อยในการสร้างบ้านของเขาเอง โดยพึ่งพารัฐแต่ส่วนน้อยเฉพาะเท่าที่จำเป็น หรืออย่างน้อยที่สุด รัฐก็ได้รับรู้ และให้ความหวังในช่องทางที่พวกเขาจะได้เป็นเจ้าของที่ดินที่เขาอยู่อาศัยในวันหนึ่งข้างหน้า และการมีสิทธิใช้ประโยชน์จากสาธารณูปโภคและสาธารณูปการของรัฐอย่างเป็นทางการเป็นธรรมชาติ การจัดการสร้างบ้านแบบช่วยเหลือตนเองนั้น จะต้องคำนึงถึงเรื่องอื่น ๆ ประกอบอีกมาก เช่น เนื้อที่ดินที่กำหนดให้แต่ละครอบครัว พื้นที่ที่กำหนดให้เป็นตัวบ้านแต่ละหลัง วิธีการแบ่งเป็นให้ใช้บริการสาธารณูปโภค ความช่วยเหลือทางด้านเทคนิคจากรัฐ ความช่วยเหลือด้านการเงิน เงื่อนไขของการเป็นเจ้าของ มาตรฐานของบ้านประเภทนี้ ส่วนความรับผิดชอบของแต่ละฝ่ายที่เกี่ยวข้อง และจำนวนเวลาที่ผู้อยู่อาศัยพึงจะร่วมมือในการก่อสร้าง ซึ่งวิธีการและรายละเอียด อาจจะแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับสภาพองค์ประกอบหลาย ๆ อย่าง

นอกจากความรับผิดชอบในการสร้างบ้านแล้ว ผู้อยู่อาศัยยังจะต้องร่วมมือกันในการจัดหาบริการต่าง ๆ เช่น โรงเรียนเด็กเล็ก สถานีอนามัย เพื่อชุมชนของตนเองอีกด้วย โดยพิจารณาจากลำดับของความจำเป็นที่มาก่อนในชุมชน เราต้องยอมรับความเป็นจริงว่า ถ้าชุมชนใดก็ตามจะรอบริการโดยตรงจากรัฐ และเมื่อได้ดำเนินวิธีการตามลำดับขั้นตอนของระบบราชการแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะเมื่อไรจึงจะได้รับบริการที่จำเป็นนั้น วิธีที่ดีที่สุดก็คือ พยายามให้ชุมชนนั้นได้พึ่งตนเองให้มากที่สุด

2.4.1. การออกแบบ Core House

การเข้าใจในลักษณะความเป็นอยู่ของผู้มีรายได้น้อย มีความสำคัญมากในวิธีการออกแบบระดับรายได้น้อยของแต่ละครัวเรือน การประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ประจำวัน ลักษณะทางกายภาพและที่ตั้งของสลัม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องนำมาเป็นหลักใหญ่ในการพิจารณาเมื่อออกแบบ โดยเจ้าของบ้านจะรู้วัตถุประสงค์ในบ้านของตนเองดีที่สุด และเป็นหน้าที่ของสถาปนิกผู้ออกแบบจะต้องเรียนรู้และเข้าใจในลักษณะชีวิตและความเป็นอยู่ของเจ้าของบ้าน โดยทั่วไปแล้ว สถาปนิกมักจะยึดเยียรสนิยมและมาตรฐานของตนเองให้ลูกค้ายิ่งกว่าจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม อันตรายจากจุดนี้เกิดขึ้นอยู่เสมอในประเทศด้อยพัฒนาโดยเฉพาะในวิธีการออกแบบบให้กับผู้มีรายได้น้อย ทำให้เกิดความเสียหายจากการใช้ทรัพยากรซึ่งมีจำกัดอยู่แล้ว สร้างค่านิยมที่ผิดพลาด และผู้มาทีหลังก็จะลอกเรียนต่อไปไม่มีสิ้นสุด

2.4.1.1. ตัวอย่าง กระบวนการจัดทำโครงการที่อยู่อาศัยรูปแบบสร้างบางส่วน (Core House)

งานวิจัยของ นายสุเทพ ชัยมั่งคณานนท์ (Bouwcentrum International Education ,Netherlands,2523) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “Core House Design Strategies with Special Reference to Bangplee-Bangbor New Town” เนื้อหางานวิจัยเป็นการศึกษาถึงกระบวนการจัดทำโครงการที่อยู่อาศัยรูปแบบสร้างบางส่วน (Core House) ในเมืองใหม่บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ นำเสนอกระบวนการจัดทำเมืองใหม่เพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพมหานครที่นับวันจะเติบโตขึ้น โดยได้วางแนวคิดให้เป็นเมืองที่มีความสมบูรณ์ในตัวเองคือประกอบด้วยแหล่งงานเพื่อรองรับประชากรในโครงการ,ศูนย์ธุรกิจพาณิชย์กรรม,ตลาด,ศูนย์ราชการ,โรงเรียนทุกระดับ,พื้นที่สันทนาการ และส่วนที่อยู่อาศัย ในงานวิจัยได้มุ่งเน้นศึกษากระบวนการออกแบบที่อยู่อาศัยแบบสร้างบางส่วนเพื่อรองรับประชากรกลุ่มผู้มีรายได้น้อยให้ได้มีโอกาสเป็นเจ้าของที่อยู่อาศัย กระบวนการออกแบบมีลักษณะคล้ายคลึงกับงานวิจัยของ รองศาสตราจารย์ ดร.ชวลิต นิตยะ คือวิธีการเสนอทางเลือกในการออกแบบพื้นที่ใช้สอยจนเป็นรูปแบบ Core House พร้อมกับเสนอแนวทางการขยายตัวในอนาคต (Growth Alternative)

2.4.1.2. ตัวอย่างการออกแบบ Core House สำหรับโครงการเคหะชุมชนทุ่งสองห้อง

รองศาสตราจารย์ ดร.ชวลิต นิตยะ (Bouwcentrum International Education ,Netherlands,2522) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “Tung Song Hong : Community Involvement, an Alternative Design and Policy Implementation Proposal” เนื้อหางานวิจัยเป็นกระบวนการออกแบบ Core House สำหรับโครงการเคหะชุมชนทุ่งสองห้อง ตามกระบวนการออกแบบเริ่มต้นจากการศึกษาระดับรายได้โดยมุ่งสนองตอบผู้มีรายได้น้อยเป็นหลัก,ทำการวิเคราะห์ขนาดรูปร่างของที่ดินที่เหมาะสมเพื่อให้เอื้อต่อการขยายตัวในอนาคตพร้อมกับศึกษาพฤติกรรมการใช้พื้นที่อาคารในสภาพชีวิตประจำวันแบบไทย เช่นการนอน,การกิน,การปรุงอาหาร,การซักล้าง, เป็นต้น จนได้ขนาดพื้นที่ตั้งแต่เล็กที่สุดจนถึงใหญ่ที่สุดในการใช้งานสำหรับเป็นทางเลือกในการออกแบบ Core House โดยใช้วิธีจัดวางตำแหน่งเฟอร์นิเจอร์ที่จำเป็นในการใช้งาน (Zone and Magins) หลายรูปแบบ ตลอดจนการเสนอแนวทางในการขยายตัวในอนาคต 8 ทางเลือก โดยอาศัยความเป็นไปได้ที่ว่าเมื่อผู้อยู่อาศัยมีความพร้อมในเรื่องการเงินและมีความต้องการพื้นที่ใช้สอยมากขึ้นก็จะทำการต่อเติมอาคารเอง

2.5. มาตรฐานขนาดขั้นต่ำของที่อยู่อาศัย ที่ได้มีการศึกษามาแล้ว

2.5.1. มาตรฐานที่อยู่อาศัยของการเคหะแห่งชาติ (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2539)

ในการศึกษาถึงมาตรฐานที่อยู่อาศัยประเภทอาคารชุดของการเคหะแห่งชาติได้กำหนดความต้องการในการออกแบบวางผังอาคารไว้ในด้านต่าง ๆ ในการออกแบบอาคารชุดของการเคหะแห่งชาติได้มีปัจจัยที่ประกอบในด้านต่าง ๆ ในการกำหนดรูปแบบการวางผังคือ

- ความต้องการในการใช้พื้นที่
- โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้ใช้อาคาร
- สภาพทางกายภาพของอาคาร
- มาตรฐานของพื้นที่ใช้สอยอาคาร และวัสดุในการก่อสร้าง

ความต้องการในการใช้พื้นที่ ได้แบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ

ก. ความต้องการทางด้านกายภาพ (Physiological Needs) อันได้แก่องค์ประกอบทางด้านกายภาพไม่ว่าจะเป็น

- ตัวมนุษย์ หน่วยที่พักอาศัยจะต้องมีความเหมาะสมต่อตัวมนุษย์ องค์ประกอบของมนุษย์ เช่น ไม่วร้อนเกินไป หรือหนาวเกินไป
- กายภาพของมนุษย์ คือหน่วยที่พักอาศัยต้องเหมาะสมกับขนาดของมนุษย์ เช่น ความสูง ความเตี้ย ขนาดในอริยาบทต่าง ๆ ที่ต้องการ Space แบบใด
- จำนวนสมาชิกในกิจกรรมต่าง ๆ นั้น สมาชิกหรือผู้ใช้มีมากน้อยก็คน

ข. ความต้องการทางด้านจิตวิทยา (Psychological Needs) แม้ว่าระบบจิตใจเป็นส่วนประกอบที่กำหนดความต้องการที่จับต้องได้ยาก แต่เป็นการแสดงถึงความต้องการที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพว่าเหมาะสมต่อเขาอย่างไร โดยแบ่งออกเป็น 2 ระดับของความต้องการคือ

- ระดับบุคคลต่อกายภาพ คือหน่วยที่พักอาศัยนั้น ๆ ต้องตอบสนองความต้องการด้านความปลอดภัย (Safety Needs) ทั้งกายและจิตใจ ความต้องการความมิดชิดเป็นส่วนส่วนตัว ความเป็นระเบียบงดงาม เป็นต้น
- ระดับกลุ่มบุคคลต่อกายภาพ คือหน่วยที่พักอาศัยต้องตอบสนองความต้องการ ตอบสนองความปลอดภัย ทางกายภาพ ความโอโถง ความงดงาม สามารถแสดงออกได้เป็นที่จดจำและประทับใจ

ความต้องการข้างต้นนี้ถ้าหน่วยที่พักอาศัยตอบสนองไม่เพียงพอจะทำให้ไม่สอดคล้องกับการใช้สอยและพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัย ความต้องการเหล่านี้ยังนำไปกำหนดคุณสมบัติของหน่วยที่พักอาศัยได้ รวมทั้งการจัดเตรียมอุปกรณ์ทางพฤติกรรม (Behavioral Mechanism) ไว้ให้เพียง

พอ เช่น ห้องเอนกประสงค์ควรจัดเตรียมบริเวณห้องให้เหมาะสม เพื่อให้ผู้ใช้สามารถนำตัวมา
กันเป็นผนังห้องเพื่อความมิดชิด เป็นสัดส่วน หรือการเตรียมอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ
อย่างเหมาะสม

ค. ความต้องการด้านสังคม (Social Needs) เนื่องจากอาคารชุดเป็นอาคารที่มีผู้อยู่อาศัย
หลายหน่วยด้วยกัน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเสริมสร้างและตอบสนองความต้องการทางสังคมใน
ระดับการติดต่อด้วยกัน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเสริมและตอบสนองความต้องการทางสังคมใน
ระดับการติดต่อขั้นพื้นฐาน (Primary Group Contact) ความต้องการด้านสังคมแบ่งได้เป็น

- ระดับบุคคลต่อบุคคลหรือกลุ่ม คือ หน่วยพักอาศัยทั้งภายในและภายนอกควรเอื้อให้
มีการติดต่อกันได้ทั้งระดับชั้นที่พักอาศัยกันถึงระหว่างชั้นกัน
- ระดับกลุ่มต่อกลุ่ม คือหน่วยพักอาศัยภายนอก ควรเอื้อให้เหมาะสมกับกิจกรรมของ
กลุ่มเหล่านั้น ควรเอื้ออำนวยให้มีพื้นที่พอเหมาะต่อกิจกรรมของกลุ่มนั้น ๆ

ความต้องการข้างต้นนี้ สามารถกำหนดรูปแบบและเสริมสร้างให้การออกแบบอาคารชุด
ประสบผลสำเร็จได้ เช่น การออกแบบกำหนดบริเวณบริการ เช่น กรั้ว ชักล้าง ฯลฯ ให้อยู่ใน
ตำแหน่งที่ไกลสวนสาธารณะ

ทั้งสามองค์ประกอบข้างต้นที่กล่าวมานั้น มีความสอดคล้องต่อเนื่องกันอยู่ตลอดเวลา ดัง
นั้นการออกแบบอาคารชุดจึงควรคำนึงถึงองค์ประกอบข้างต้นเป็นสำคัญ

2.5.2. มาตรฐานขั้นต่ำของที่อยู่อาศัย และพื้นที่ใช้สอยอาคาร

มาตรฐานการอยู่อาศัยเป็นเกณฑ์ที่ใช้วัดสภาพการอยู่อาศัยของประชากรในแต่ละเมืองซึ่งที่
อยู่อาศัยต้องมีความปลอดภัยในด้านโครงสร้าง มีความคงทนต่อการใช้สอยพอประมาณ โดยการ
กำหนดมาตรฐานนั้นได้คำนึงถึงองค์ประกอบต่างๆ ที่อย่างน้อยที่สุดชุมชนนั้นๆ จะต้องมีเพื่อสนอง
ความต้องการที่จำเป็นของชุมชนนั้นๆ ได้โดยปัจจุบันหลักเกณฑ์ที่กำหนดและแนวทางปฏิบัติใน
การออกแบบชุมชนที่พักอาศัย คือ มาตรฐานของการเคหะแห่งชาติ

ชุมชนที่มีการจัดสร้างเป็นที่อยู่อาศัยถาวร ต้องปลอดภัยจากสิ่งรบกวนต่อสุขภาพอนามัย
โดยคำนึงถึงความปลอดภัยของผู้ที่อยู่อาศัย แหล่งที่อยู่อาศัยควรอยู่ใกล้และติดต่อกับ
แหล่งประกอบอาชีพ สถานบริการชุมชนต่าง ๆ เช่น โรงเรียน สถานีตำรวจ สถานีบริการ อนามัย
เป็นต้น และสาธารณูปโภคควรมีสิ่งต่อไปนี้

- ก. มีน้ำสะอาดใช้โดยสม่ำเสมอ
- ข. มีอุปกรณ์สุขาภิบาล และวิธีการที่ปลอดภัยเพื่อกำจัดสิ่งปฏิกูล น้ำใช้แล้ว ขยะ
- ค. มีไฟฟ้าเพื่อแสงสว่าง อุปกรณ์ไฟฟ้าของที่อยู่อาศัยทุกหน่วย การติดต่อสัญจรระหว่างที่
อยู่อาศัย และทางสาธารณะ

ที่ดินแต่ละผืนต้องมีทางติดต่อกับถนนที่ปรับปรุงแล้ว มีทางเท้าที่มีคุณภาพดีพอเชื่อมติดกับถนนซึ่งปรับปรุงแล้ว ยวดยานสัญจรได้โดยตรง มีบริการพื้นฐานไว้สำหรับหน่วยพักอาศัย มาตรฐานเนื้อที่ที่อยู่อาศัยแต่ละหน่วยต้องจัดให้มีสวนพักอาศัยอย่างน้อย 2 ส่วน

2.5.2.1. มาตรฐานของพื้นที่ใช้สอยอาคาร (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2539)

ก. ส่วนพื้นที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน

โดยทั่วไปหน่วยพักอาศัยแต่ละหน่วยจะแบ่งพื้นที่ใช้สอยออกเป็น 2 ส่วน เพื่อใช้สำหรับกิจกรรมในชีวิตประจำวัน คือ

- ส่วนมิดชิด (Private Area) เพื่อใช้สำหรับนอนและทำความสะอาดร่างกาย
- ส่วนเอนกประสงค์ (Multipurpose Area) เพื่อใช้สำหรับรับแขก พักผ่อน ทานอาหาร และประกอบอาหาร

ข. ขนาดพื้นที่ใช้สอยต่ำสุด

พื้นที่ใช้สอยต่ำสุด จะต้องมียกเว้นไม่น้อยกว่าที่ระบุดังต่อไปนี้

- หน่วยพักอาศัยแต่ละหน่วยที่ประกอบด้วยห้องนอน พื้นที่รวมพักผ่อน ทานอาหาร ครัว ห้องน้ำ – ส้วม พื้นที่รวมของแต่ละหน่วยพักอาศัยสำหรับครอบครัวขนาด 5 คนจะต้องไม่ต่ำกว่า 33.00 ตารางเมตร
- ห้องนอนภายในหน่วยพักอาศัย ให้มีส่วนกว้างหรือยาวไม่ต่ำกว่า 2.50 เมตร กว้างรวมเนื้อที่พื้นที่ทั้งหมดไม่น้อยกว่า 9.00 ตารางเมตร
- สำหรับส่วนพื้นที่ใช้สอย ซึ่งไม่ได้กั้นเป็นห้องให้มีเนื้อที่พื้นที่ไม่น้อยกว่า 5.76 เมตร
- ส่วนที่ใช้สำหรับรับแขก-พักผ่อน-ทานอาหาร ให้มีส่วนกว้างหรือยาวไม่ต่ำกว่า 2.40 เมตร กว้างรวมเนื้อที่พื้นที่ทั้งหมดไม่น้อยกว่า 13.00 ตารางเมตร
- ในกรณีที่แยกพื้นที่ใช้สอย ให้ส่วนที่ใช้ทานอาหารมีเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 7.50 เมตรและส่วนที่ใช้รับแขก-พักผ่อน ให้มีเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 11.20 ตารางเมตร การเปรียบเทียบขนาดพื้นที่ใช้สอยต่ำสุด (Private Area)

Private Area	*	**	***	****
1. ห้องนอนที่ 1	8.97	8.64	9.30	9.00
2. ห้องนอนที่ 2	-	7.20	7.90	9.00
3. ห้องนอนที่ 3	-	5.76	7.00	9.00
4. ห้องน้ำ- ส้วม	2.16	2.16	3.20	1.50
5. ห้องส้วม (แยกเดี่ยว)	-	1.44	1.80	0.90
6. ห้องน้ำ (แยกเดี่ยว)	-	1.08	2.20	-

หมายเหตุ

* สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย

** การเคหะแห่งชาติ

*** Office of Housing and Urban Development Washington, D.C.

**** ข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร เรื่อง ควบคุมการก่อสร้างอาคาร พ.ศ. 2522

Multipurpose	*	**	***	****
1. รับแขก – พักผ่อน	-	14.40	11.20	-
2. ทานอาหาร	-	3.64	7.50	-
3. ครีว	4.08	4.32	5.40	-
4. พื้นที่สำหรับรับแขก-พักผ่อน-ทานอาหาร	13.81	18.00	18.00	-
5. พื้นที่รวมสำหรับทานอาหาร-ครีว	-	12.96	7.50	-
6. ชักล้าง-ตากผ้า	-	1.08	2.16	-
หมายเหตุ ที่อยู่อาศัยแต่ละหน่วยที่ประกอบด้วย ห้องนอน พื้นที่รวม สำหรับพักผ่อน, ทานอาหาร, ครีว, ห้องน้ำ-ส้วม พื้นที่รวมของแต่ละหน่วยพักอาศัยสำหรับครอบครัวขนาด 5 คน จะต้องมีค่ากว่า	-	34.00	33.00	-

สรุป ปัจจัยที่มีผลต่อการกำหนดขนาดที่อยู่อาศัย จากแนวความคิด และทฤษฎีทั้งหมดที่ได้ศึกษา

จากแนวความคิด และทฤษฎีที่ศึกษามาข้างต้น จะเห็นได้ว่า สิ่งที่มีผลต่อความต้องการพื้นฐานในการใช้พื้นที่ในการอยู่อาศัย มีอยู่ 4 ปัจจัยหลักคือ ทางด้านกายภาพ ทางด้านเศรษฐกิจ ทางด้านสังคม ความต้องการทางด้านจิตวิทยา ---ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ จะเป็นตัวกำหนดองค์ประกอบพื้นฐานของที่อยู่อาศัยและขนาดของส่วนต่างๆในที่อยู่อาศัย ซึ่งเมื่อรวมกัน ก็จะบอกถึงขนาดของที่อยู่อาศัยทั้งหมดได้

การออกแบบที่อยู่อาศัยที่ดี จะต้องศึกษาให้สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสภาพ เศรษฐกิจ สังคม กายภาพความเป็นอยู่ และความพอใจของผู้อยู่อาศัย ---ที่อยู่อาศัยที่ดีต้องสามารถตอบสนอง ความต้องการพื้นฐาน หรือสามารถตอบสนองความพอใจของผู้อยู่อาศัยได้

แต่ในขณะเดียวกัน ตัวที่อยู่อาศัยก็จะต้องมีความสอดคล้องกับฐานะทางเศรษฐกิจ และข้อ จำกัดพื้นฐานอื่นๆ ---ผู้ออกแบบสามารถประยุกต์แนวคิดจาก Core House ที่เป็นโมดูล "เปลือก" ที่สุด ให้ชาวชุมชนได้พัฒนาขยายต่อในอนาคต ซึ่งก็จะทำให้ชาวชุมชนได้มีโอกาสสร้างบ้านของตัวเอง ในขณะที่พึ่งพารัฐ เฉพาะส่วนน้อยที่จำเป็น

2.6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นอกจากงานวิจัยที่ได้กล่าวถึงรูปแบบและขนาดของที่อยู่อาศัยที่ได้กล่าวไว้เป็นตัวอย่างข้าง ต้นแล้วยังมีงานวิจัยฉบับอื่นที่ได้อธิบายถึง รูปแบบของวิถีการดำเนินชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน ที่ ส่งผลต่อความต้องการใช้พื้นที่ในการอยู่อาศัยของคนในปัจจุบัน ซึ่งจะช่วยเป็นแนวทางในอธิบาย ความเป็นมาของรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนนี้ ซึ่งได้แก่

2.6.1. ความคิดของครอบครัวในอนาคต จากการศึกษาของประทีป จารุวิริยะ (2537)

ได้ทำการศึกษาความต้องการลักษณะที่อยู่อาศัยในทศวรรษหน้าของคนรุ่นใหม่ ในกลุ่ม บัณฑิตมหาวิทยาลัยของรัฐในกรุงเทพมหานคร และจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิคนต่าง ๆ ปรากฏว่า ครอบครัวคนรุ่นใหม่ในอนาคตมีแนวโน้มขนาดครอบครัวเล็กลงถึง 3-4 คน ลักษณะ ครอบครัวเดี่ยว การแต่งงานของคนรุ่นใหม่จะช้า การทำงานมีการทำงานหนักเพื่อให้ได้เงินเดือนขึ้น ในขณะที่เวลาทำงานและเวลาพักผ่อนจะถูกแบ่งออกจากกันอย่างชัดเจน เช่นเดียวกับชีวิตประจำวัน ในการพักผ่อนมีการให้ความสำคัญกับวันพักผ่อนสุดสัปดาห์มากขึ้น การพักผ่อนในรูปแบบ ๆ นี้เป็นการบันเทิงที่จะเชื่อมโยงไปถึงธุรกิจซึ่งเป็นการพักผ่อนในช่วงวันทำงาน ส่วนในสุดสัปดาห์จะเป็น การพักผ่อนที่เป็นลักษณะสายลมแสงแดด ที่มีการเน้นสุขภาพ ความคล่องตัว เช่น การวิ่ง การตก ปลา ซึ่งเป็นการพักผ่อนที่มีคุณค่าและราคาแพงมากขึ้น ในส่วนด้านอาหารการกินคนยุคใหม่จะซื้อ อาหารพร้อมปรุงสำเร็จรูปมากขึ้น ส่วนใหญ่มีการพึ่งพาร้านอาหารภายนอกบ้าน การเดินทางเพื่อ ทำกิจกรรม งานด้านต่าง ๆ จะลดลงมีการให้เทคโนโลยีในการสื่อสารเข้ามาทดแทน ราคายในการ ซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันมีมากขึ้น เครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่ไม่ว่าจะเป็นดาว เเทียมหรือการสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ ทำให้มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตประจำวัน การดำรงชีวิตมีการ เข้ามาสู่สากล (International) มากขึ้น อิทธิพลจากต่างประเทศมีผลต่อคนรุ่นใหม่ เนื่องจาก เทคโนโลยีการสื่อสารที่ก้าวหน้าขึ้น

2.6.2. ลักษณะการใช้สอยภายในบ้าน (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2539)

บ้านในสมัยใหม่ขนาดจะเล็กลง สอดคล้องกับขนาดของครอบครัวที่เล็กลงตาม การจัดห้องนอนนั้นขึ้นอยู่กับวัยของครอบครัว จากที่ขนาดอยู่อาศัยเล็กลงจะใช้เวลาในการดูแลที่พกน้อยลง ประกอบกับคนทำงานบ้านหายาก ทำให้รูปแบบบ้านในยุคหน้าห้องคนใช้จะหายไป การดูแลรักษาจะหันไปใช้บริการส่วนกลางของคอนโด หรือพาร์ตเมนต์ ห้องต่าง ๆ จะมีลักษณะรวมกันแบบ Studio Type ซึ่งรวมเอาห้องรับแขก ห้องนั่งเล่น และห้องทานข้าวเป็นห้องเดียวกัน ห้องเอนกประสงค์ ในขณะที่ห้องนอนมีขนาดใหญ่ เพื่อให้ใช้เป็นห้องพักผ่อนและทำงานไปในตัว ห้องน้ำจะมีแนวโน้มการแยกพื้นที่ห้องน้ำและห้องส้วมเพื่อความสะดวก ส่วนในพื้นที่ครัวจะมีลักษณะเป็น Kitchens มากขึ้น จะมี Pantry ที่ปรุงอาหารได้เลย เพราะคนรุ่นใหม่มีการทำครัวแบบง่าย ๆ

คนจะเน้นความสะดวกสบายภายในตัวที่พกมากกว่าความสวยงามรูปแบบบ้านภายนอก บ้านที่เล็กลงจะถูกแทนที่ด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกที่สูงขึ้น เน้นประโยชน์การใช้สอยของพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพ การให้แสงและการระบายอากาศจะดีขึ้น โดยมีเครื่องมือช่วยมากขึ้น เช่น พัดลมระบายอากาศ เครื่องดูดควัน รูปแบบของบ้านจะเป็นแบบตะวันตกมากขึ้น มีลักษณะเรียบง่ายสบาย การแสดงออกถึงความหรูหราจะลดลงไป วัฒนธรรมต่างประเทศและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจะส่งผลต่อลักษณะที่อยู่อาศัยในทศวรรษหน้า